

See hüpotees tundub seda tõenäolisem, et Tallinna Linnaarhiivis (prof Jüri Kivimäe teatel) saab näidata kedagi Simon Rusbow/en/, kes esineb 1542. aastal seoses kullassepp Lowrentziga. (Nimekuju de mugandumise kohta vrd Busshouwer – Buszow, lk 134.)

Russowi keelt ja stiili on alati kõrgelt hinnatud. Kahjuks ei ole aga seni tehtud mingeid eriuurimusi, mis võiksid ehk krooniku keelepruugi kohta midagi õpetlikku esile tuua. Tartu ülikooli ringkondades oli neljakümne aasta eest juttu vastavast uurimistest, aga tööst ei ole olnud hiljem midagi kuulda.

Raamatu kolmas osa "Kroonika ning tema mõju" oli autoril vähem läbi töötatud ning väljaandja tööosa seetõttu vastavalt suurem. Sissejuhatav paragrahv "Liivimaa lülitamine Öhtumaa kultuuriipiirkonda" on küll kahjuks jäänud sisult liiga napiks. Leheküljed, mis käsitlevad humanismi, ajalookirjutust ning talurahvaküsimust Liivimaal on eriti olulised, kuna krooniku seisukohavõtte talupoegade kasuks saab kergesti seletada tema humaansete vaadetega, millel ei tarvitse aga olla mingit seost tema oletatava talupoegliku päritoluga (lk 88, 108 jj, 206, 208 jm).

Kahju, et Paul Johansenil ei õnnestunud oma suurt tööd endal lõpule viia. Seda kõrgemalt tuleb hinnata Heinz von zur Mühleni kui väljaandja teeneid. P. Johanseni raamat on tõhus, jääva väärtusega töö, mis oluliselt rikastab balti ajalookirjandust.

**Enn Tarvel**

## VALGUSTUSSAJANDI TARTU ÕPETLASE KIRJAKOGU REGESTID

**Briefe an den livländischen Historiographen Friedrich Konrad Gadebusch (1719-1788). Regesten. Bearbeitet von Friedrich von Keußler (†). Herausgegeben, eingeleitet und mit Registern versehen von Christina Kupffer und Peter Wörster. Verlag Herder-Institut, Marburg, 1998. 322 lk.**

Tartu sündik ja justiitsbürgermeister Friedrich Konrad Gadebusch kuulub 18. sajandil Saksamaalt Baltikumi sisserännanud valgustajate plejaadi, kes andsid olulisi impulsse siinse kultuurielu arengule.

Kuigi Gadebusch võttis Tartu linna saadikuna osa Katariina II poolt 1767. aastal kokku kutsutud Seadustekomisjoni tööst, on teda sotsiaalpoliitilised küsimused literaadina vähem köitnud. Tema põhitegevusalaks sai Balti ajaloo uurimine. Historiograafias on Gadebusch, keda võib liigitada filoloogilis-juriidilis-antikvaarsete ajalookirjutiste autorite hulka, üleminekufiguuriks barokiajastu erudiitliku ning valgustusajastu ühiskonnakriitilise ja enam kontseptuaalse, kuid minevikku eeskätt oma kaasaja kultuuriideaalide järgi mõõtva ajalookäsitluse vahel. Oma teosega "*Abhandlung von Livländischen Geschichtschreibern*" (1772) ja kolmeosalise biograafilise teosega "*Livländische Bibliothek*" (1777) pani Gadebusch ühtlasi aluse ka Balti historiograafia ajaloo uurimisele. Tartu õpetlase peateos üheksaköiteline "*Livländische Jahrbücher*" (1779-1783) kujutab veel varasemat kroonikalist ajalookirjutuse laadi järgides Liivimaa ajalugu muinasaja lõpust kuni kaasajani, tuues rohkesti materjali Tartu ajaloo kohta. Suurem osa erakordselt usina õpetlase töödest ja materjalikogudest on jäänud käsikirja, mida säilitatakse Riia ja Tartu arhiivides.

Gadebuschi käsikirjadest vaieldamatult kõige huvitavam ja kultuuriajaloo allikana väärtuslikum on tema poolt hoolega talletatud õpetlaste kirjakogu "*Briefe gelehrter Männer an Friedrich Konrad Gadebusch*". Kirjakogu koosneb viiest köitest talle aastatel 1749-1783 saadetud kirjadest. Pärast Gadebuschi surma 1788 jäi kirjakogu tema väimehe pastor Johann Martin Hehni kätte, kelle pärijate kaudu kirjakogu sattus Riia Ajaloo ja Muinsuse Seltsi, maandudes lõpuks Läti Riiklikus Ajalooarhiivis. Baltisakslaste ümberasumise käigus õnnestus sakslastele 1940. aastal maha pildistada hulgaliselt neile olulisi arhiivimaterjale, sh ka Gadebuschi kirjakogu. Selle ulatusliku pildistamisaktiooni tulemused jõudsid pärast sõda Herderi Instituuti Marburgis, kus nad fotosuurendustena on nüüd samuti ajaloolaste käsutuses.

Kuid hoolimata kättesaadavusest nii balti kui välismaa uurijatele on Gadebuschi kirjakogu seni suhteliselt väheste ajaloolaste tähelepanu köitnud. Sellest on kahju, sest kirjakogu on väärtuslikuks allikaks kosmopoliitliku valgustusajastu nii lokaal-ajaloo kui ka Baltikumi rahvusvaheliste kultuuri- sidemete uurimisel. Gadebuschile kirjutasi arvu- kate balti literaatide kõrval ka õpetlased Saksa- maalt ja Venemaalt Peterburist ning Moskvast. Tema tuntumate korrespondentidena võib nimeta- da väljapaistvaid valgustajaid: esimest pärisorjuse kriitikut Venemaal Johann Georg Eisenit, arsti ja rahvavalgustajat Peter Ernst Wildet, topograafi August Wilhelm Hupelit, läti rahvavalgustajat

praost Gotthard Friedrich Stenderit; ajaloolasi Liivimaa kroonikut Johann Gottfried Arndti, Riia bürgermeistrit ja ajaloolast Johann Christoph Schwartzi, Peterburi bibliograafi Hartwig Ludwig Christian Bacmeisterit, akadeemikuid ja ajaloolasi Venemaal Gerhard Friedrich Müllerit ja Johann Gotthilf Stritterit, Göttingeni ajaloolast ja Venemaa varasema ajaloo tunnustatud uurijat August Ludwig Schlözerit; Lenzide perekonda koos tormi ja tungi poeedi Jakob Michael Reinhold Lenziga ning kuulsat Riia kirjastajat Johann Friedrich Hartknochit. Gadebuschi kirjasõprade hulka kuulus muidugi ka hulk kultuurilooliselt vähemtuntud isikuid, kellest väljapaistvaim oli tema väimees Otepää pastor Johann Martin Hehn, kellel samuti ei puudu teened eesti kirjandusloos. Kirjakogu põhitemaatika käsitleb balti ja saksa "õpetlastevabariigi" uudiseid, sh vältimatult ka akadeemilist klatši, paljud kirjad on väärtuslikud allikad biograafilisteks uurimusteks valgustusajastu tegelaste kohta, mitmed õpetlaste kirjad toovad lisaandmeid Gadebuschi enda ajaloouurimustele. Gadebuschi kirjakogu on ühtlasi ilmekaks tõendiks, et kohalik baltisaksa haritlaskond oli tol ajal, mis Tartu jaoks tähendas veel majanduslikku ja kultuurilist madal seisust, täie enesestmõistetavusega integreeritud Euroopa vaimuella ja kultuurikommunikatsioonisüsteemi, hõlmates geograafiliselt tähtsamaid Saksamaa linnu ja ulatudes ka Peterburi ning Moskva sakslastest haritlasteni.

Juba Esimese maailmasõja aastatel hakkas Gadebuschi kirjakogu läbi töötama ja sellele regeste valmistama baltisaksa ajaloolane Friedrich von Keußler, kes aga ei jõudnud oma plaane lõplikult ellu viia. Keußleri koostatud regestide käsikiri on suuresti Herderi Instituudi publikatsiooni aluseks. Regestide kasutamist hõlbustavad veelgi isikunimed, kohanimed ja märksõnade register. Eraldi peab esile tõstma isikunimedest registrite juurde lisatud Gadebuschi korrespondentide ja ka tema kirjades mainitud isikute lühibiograafiaid, mis paljude kirjakogus esinevate vähem tuntud isikute tausta selgitamisel on eriti tänuväärne.

Selle regestikogu kasulikkuses võisin muide kohe ka isiklikult veenduda. Kuigi olin Gadebuschi kirjakoguga juba varem tutvunud, leidsin nüüd veel mitu huvitavat viidet mulle temaatiliselt olulistele kirjadele, mis Riia arhiivis paratamatus ajahädas töötades olid kahe silma vahele jäänud.

Christina Kupfferi ja Peter Wörsteri eeskujulikult koostatud regestidekõide võiks olla metoodiliseks eeskujuks ka Eestis, kus arhiivides, muuseumides ja raamatukogudes on kultuurilooliselt ülipõnevaid kirjakogusid, mille täielik publitseerimine oleks aga liiga aeganõudev ja ülejõukäiv. Kirja-

dest lühikokkuvõtete avaldamine hõlbustaks aga uurijatel tunduvalt nendes allikamassiivides orienteeruda. Alati ei peakski regeste enam raamatuna avaldama, uurijad võiksid neid kasutada ka elektroonilisel kujul.

**Indrek Jürjo**

## **Tarto maa rahwa Näddali-Leht uuesti lugejate ees**

**Tõnu Tannberg (koostaja). Tarto maa rahwa Näddali-Leht. Uurimusi ja allikmaterjale. Eesti Ajalooarhiiv. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, 1998, 372 lehekülge, illustratsioonid, registrid, lisamapp quasi-faksiimilekoopiatega.**

Jutt on ühest ammutuntud, aga ometi esmaavas tuslikust asjast. Üleüldiselt oli teada, et 1806. aastal Tartus trükituna eestikeelne maarahvale (ja kellele siis veel maakeeles!?) adresseeritud ajaleht ilmus. Sest J. W. A. Pfaff 1813. ja J. H. Rosenplänter 1843. aastal ning H. Prants kolmkümmend aastat hiljem ja V. Reimann pärast sedagi on selle haruldase ja pikka aega sootuks kadunuks peetud ajalehe numbroid oma silmaga näinud ja teistele kirjeldanud. M. J. Eiseni ja A. Kivisiku üleskutsed aastaist 1922 ja 1936 lehe numbrite olemasolust teada anda jäid viljatuks. Täna enam kui kolmkümmend aastat tagasi tegid lehest taas tõsiselt juttu tartlased Juhan Peegel ja Sergei Issakov. Viimasel oli õnnestunud varasemate uurijate M. Lepiku ja J. Depmani jälgedes leida Peterburis ajalehenumbrite sisukokkuvõtted. Nii oli siis teada see, mida saksakeelne venetruu ülemkiht pidas vajalikuks-võimalikuks maarahvale teada anda, kuid puudusid lehenumbrid ise. Lõpuks, 1995. aasta hilissügisel, leidis Tartu sõjaajaloolane dr Tõnu Tannberg Venemaa Riiklikust Ajalooarhiivist (Peterburis) lehe 10 numbrit. Nüüdseks koos muude materjalidega kaante vahele jõudnud ajalehtede tegelik kättesaamine ning arhiivi mikrofilmist koopiatega tegemine oli omaette põnev lugu, millest kogumiku koostaja 9. oktoobril raamatu esitlemisel Eesti Ajalooarhiivi ruumes ka pajatas. Arhiiv oli nimelt toona remondi tõttu osaliselt